

Arheologija u Srbiji

Projekti Arheološkog instituta u 2020. godini

Arheologija u Srbiji.
Projekti Arheološkog instituta u 2020. godini

Izdavač:

Arheološki institut
Kneza Mihaila 35/IV
11000 Beograd
www.ai.ac.rs

Za izdavača:

Snežana Golubović

Urednici:

Selena Vitezović
Đurđa Obradović
Milica Radišić

Priprema:

Arheološki institut

Elektronsko izdanje

ISBN 978-86-6439-086-6

Arheološki institut

Arheologija u Srbiji

Projekti Arheološkog instituta u 2020. godini

Urednici

Selena Vitezović

Đurđa Obradović

Milica Radišić

Beograd 2023

SADRŽAJ

1. Redakcija, Uvod
2. **Arheološka iskopavanja i rekognosciranja**
3. **Dušan Borić, Dragana Antonović, Praistorija „dunavskog koridora“ u Đerdapu. Istraživanje u 2020. godini**
4. **Vidan Dimić, Dragana Antonović, Selena Vitezović, Danica Mihailović, Prljuša, Mali Šturac: istraživanje u 2020. godini**
5. **Aleksandar Kapuran, Igor Jovanović, Petar Milojević, Rekognosciranja rudnih ležišta i šljačišta u Boru i Majdanpeku u 2020. godini**
6. **Ivan Bogdanović, Goran Stojić, Ljubomir Jevtović, Legijski logor u Viminacijumu: istraživanja severnog dela utvrđenja u 2020. godini**
7. **Nemanja Mrđić, Milica Marjanović, Snežana Golubović, Legijski logor u Viminacijumu: arheološka istraživanja u zoni principije u 2020. godini**
8. **Mladen Jovičić, Saša Redžić, Ivana Kosanović, Zaštitna arheološka istraživanja nekropole na lokalitetu Više Grobalja (Viminacijum) u 2020. godini**
9. **Bebina Milovanović, Ilija Danković, Ljubomir Jevtović, Arheološka istraživanja na lokalitetu Rit (Viminacijum) u 2020. godini**

Arheologija u Srbiji. Projekti Arheološkog instituta u 2020. godini

10. **Sofija Petković, Bojan Popović, Marija Jović, Gordan Janjić, Vrelo – Šarkamen, arheološka istraživanja, prezentacija i promocija u 2020. godini**
11. **Sofija Petković, Marija Jović, Igor Bjelić, Bojana Ilijić, Arheološka istraživanja, prezentacija i promocija rimskog utvrđenja i naselja Timacum Minus u Ravni kod Knjaževca**
12. **Vesna Bikić, Uglješa Vojvodić, Marina Pavlović, Istraživanja, restauracija i revitalizacija kompleksa Sahat i Barokne kapije Beogradske tvrđave u 2020. godini**
13. **Marin Bugar, Ivan Bugarski, Uglješa Vojvodić, Milica Radišić, Nikola Lazarević, Arheološka prospekcija donjeg toka Zapadne Morave u 2020. godini: rezultati iz varvarinskog i čičevačkog kraja**
14. ***Analize arheološkog materijala***
15. **Josip Šarić, Okresani artefakti iz mezolitskog horizonta sa lokaliteta Lepenskog Vira – nova saznanja**
16. **Snežana Nikolić, Angelina Raičković Savić, Keramičke posude iz najstarijih celina istraženih u severozapadnom delu logora na Viminacijumu**
17. **Radmila Zotović, Zaključna razmatranja o rimskim kultovima na teritoriji Srbije**
18. **Nataša Miladinović-Radmilović, Dragana Vulović, Selena Vitezović, Nada Radak, Sirmijum – rezultat antropološkog projekta u 2020. godini**
19. ***Projektne i drugi izveštaji***
20. **Mladen Jovičić, Emilija Nikolić, Ivana Delić-Nikolić, Ljiljana Miličić, Snežana Vučetić, Jonjaua Ranogajec, Naučnoistraživački projekat MoDeCo2000 - realizacija projekta u 2020. godini**
21. **Sanja Nikić, Izdavačka delatnost i Bilioteka Arheološkog instituta u 2020. godini**

UVOD

Arheologija u Srbiji: projekti Arheološkog instituta u 2020. godini predstavlja deseti u nizu zbornika radova, čije je izdavanje inicirano tokom 2011. godine, sa ciljem da se predstave preliminarni izveštaji brojnih i raznovrsnih projekata koji se realizuju u okviru Arheološkog instituta.

Radovi su grupisani u tri tematske celine: izveštaji sa iskopavanja i rekognosciranja, analize arheološkog materijala, i izveštaji naučnih projekata i drugih aktivnosti.

Godina 2020. predstavlja prvu godinu u kojoj se naučni rad u Srbiji obavlja u skladu sa novim Zakonom o naučno-istraživačkoj delatnosti, što, između ostalog, znači da su okončani projekti započeti 2011. godine. Samim tim, i Arheološki institut započeo je proces nove unutrašnje reorganizacije, te su saradnici Instituta sada u radu grupisani u okviru velikih tema – praistorijska, antička, srednjovekovna i arheologija Viminacijuma, koje dalje obuhvataju različite manje teme, kao i interdisciplinarna (i intertematska) istraživanja. U 2020. godini započela je i realizacija projekta koje finansira novoformirani Fond za nauku Republike Srbije – projekta MoDeCo2000 (Dizajn maltera za konzervaciju – Rimska granica na Dunavu 2000 godina kasnije/Mortar Design for Conservation – Danube Roman Frontier 2000 Years After), finansiranog u okviru programa PROMIS.

Godina 2020. istovremeno je bila godina specifičnih uslova za rad, pošto je te godine pandemija virusa kovid-19 unela krupne promene u svakodnevne živote, a zbog mera za suzbijanje širenja virusa pojedini aspekti istraživanja, posebno terenski, bili su odloženi ili izvedeni u manjoj meri. Pa ipak, Arheološki institut je, u saradnji sa brojnim institucijama kulture u Srbiji, bio angažovan na većem broju projekata koji su finansirani preko programa Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije, a takođe je učesnik i većeg broja međunarodnih projekata. Tokom 2020. godine, Arheološki institut je rukovodio ili učestvovao na iskopavanjima lokaliteta iz perioda praistorije, antike, srednjeg veka i modernog doba, sprovodio je i projekte rekognosciranja, a takođe su saradnici Instituta bili angažovani na analizama raznovrsnog arheološkog materijala, uzeli učešća na većem broju regionalnih i međunarodnih konferencija, i objavili brojne radove u nacionalnim i međunarodnim časopisima, monografijama i tematskim zbornicima.

Arheologija u Srbiji. Projekti Arheološkog instituta u 2020. godini

Projekti finansirani preko programa Fonda za nauku:

- *MoDeCo2000 (Dizajn maltera za konzervaciju – Rimska granica na Dunavu 2000 godina kasnije/Mortar Design for Conservation – Danube Roman Frontier 2000 Years After: MoDeCo2000)*; ostale institucije koje učestvuju: Institut za ispitivanje materijala, Beograd; Tehnološki fakultet Univerziteta u Novom Sadu

Projekti finansirani preko programa Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije i ostali nacionalni projekti:

- *Prospekcija Malog Šturca – istraživanje praistorijskog rudarstva: nastavak istraživanja severne granice okna Objekat 1*; ostale institucije koje učestvuju: Muzej rudničko-takovskog kraja, Gornji Milanovac;
- *Stalna arheološka radionica – Srednje Pomoravlje u neolitizaciji jugoistočne Evrope. Drenovac - neolitski megalopolis*;
- *Konzervacija, restauracija i prezentacija neolitske arhitekture u Drenovcu*;
- *Arheološka istraživanja na nalazištu Velika humska čuka u Humu kod Niša*; ostale institucije koje učestvuju: Narodni muzej Niš;
- *Projekat Viminacijum – iskopavanja legijskog utvrđenja na lokalitetu Čair*;
- *Limes u Srbiji – Uneskova svetska kulturna baština. Istraživanje utvrđenja Miroč – Gerulata*;
- *Dunavski limes u Srbiji kao Uneskova svetska kulturna baština – digitalizacija dokumentacije, snimanje iz vazduha i priprema baze podataka*;
- *Arheološka istraživanja, prezentacija i promocija rimskog utvrđenja i grada Timacum Minus u Ravni kod Knjaževca*; ostale institucije koje učestvuju: Narodni muzej Knjaževac;
- *Vrelo-Šarkamen, arheološka istraživanja, prezentacija i promocija*; ostale institucije koje učestvuju: Muzej Krajine Negotin;
- *Arheološka prospekcija donjeg toka Južne Morave*; ostale institucije koje učestvuju: Narodni muzej, Kruševac;

Arheologija u Srbiji. Projekti Arheološkog instituta u 2020. godini

- **Arheološka istraživanja u donjem toku Južne Morave**; ostale institucije: Narodni muzej Niš, Centar za kulturu i umetnost Aleksinac i Narodna biblioteka Stevan Sremac u Sokobanji;
- **Izrada projekta zaštite i prezentacije prostora arheološkog nalazišta Prljuša na Rudniku**;
- **Sistematizacija, dokumentovanje i publikovanje pokretnog materijala sa lokaliteta Pločnik iz zbirke Narodnog muzeja Toplice: koštana i kamena artefakta**; ostale institucije koje učestvuju: Narodni muzej Toplice, Prokuplje;
- **Izrada finalne dokumentacije i obezbeđivanje trajnog i bezbednog skladištenja osteološkog materijala sa ranijih antropoloških istraživanja u Sirmijumu**; ostale institucije koje učestvuju: Muzej Srema u Sremskoj Mitrovici.

Međunarodni projekti:

- **On the Move: Prehistoric Mobility and the Spread of Agriculture in Eurasia (U pokretu: praistorijska mobilnost i širenje poljoprivrede u Evroaziji)**; ostale institucije koje učestvuju: Columbia University, New York, USA;
- **Palaeo-landscape reconstruction of Neolithic Drenovac and its environs in the middle Morava valley, Serbia**; ostale institucije: University of Cambridge, University of St. Andrews, University of Southampton, University of Gent;
- **Arheološka istraživanja naseobinskih sistema, sahranjivanja i rudnih resursa u bronzanoj dobi severozapadne Srbije (projekat Jadar)**; ostale institucije: Muzej Jadra, Loznica, Zavod za zaštitu spomenika kulture Valjevo, Brooklyn College, New York (USA); finansiranje: Ministarstvo kulture i informisanja RS, Institute for Aegean Prehistory (USA), PSC-CUNY Research Award program (USA);
- **Bronzano doba u severoistočnoj Srbiji: metalurgija, naselja i nekropole (Bronze Age in Northeastern Serbia: Metallurgy, Settlements and Necropoles)**; ostale institucije: Institut für Orientalische und Europäische Archäologie (OREA), Wien; Universität Wien - VIAS (Vienna Institute for Archaeological Science), Muzej rudarstva i metalurgije u Boru;
- **Prehistoric landscapes of the Pusta Reka region (Leskovac)/ Praistorijski pejzaži regiona Puste reke (Leskovac)**; ostale institucije koje učestvuju: Österreichische Akademie der

Arheologija u Srbiji. Projekti Arheološkog instituta u 2020. godini

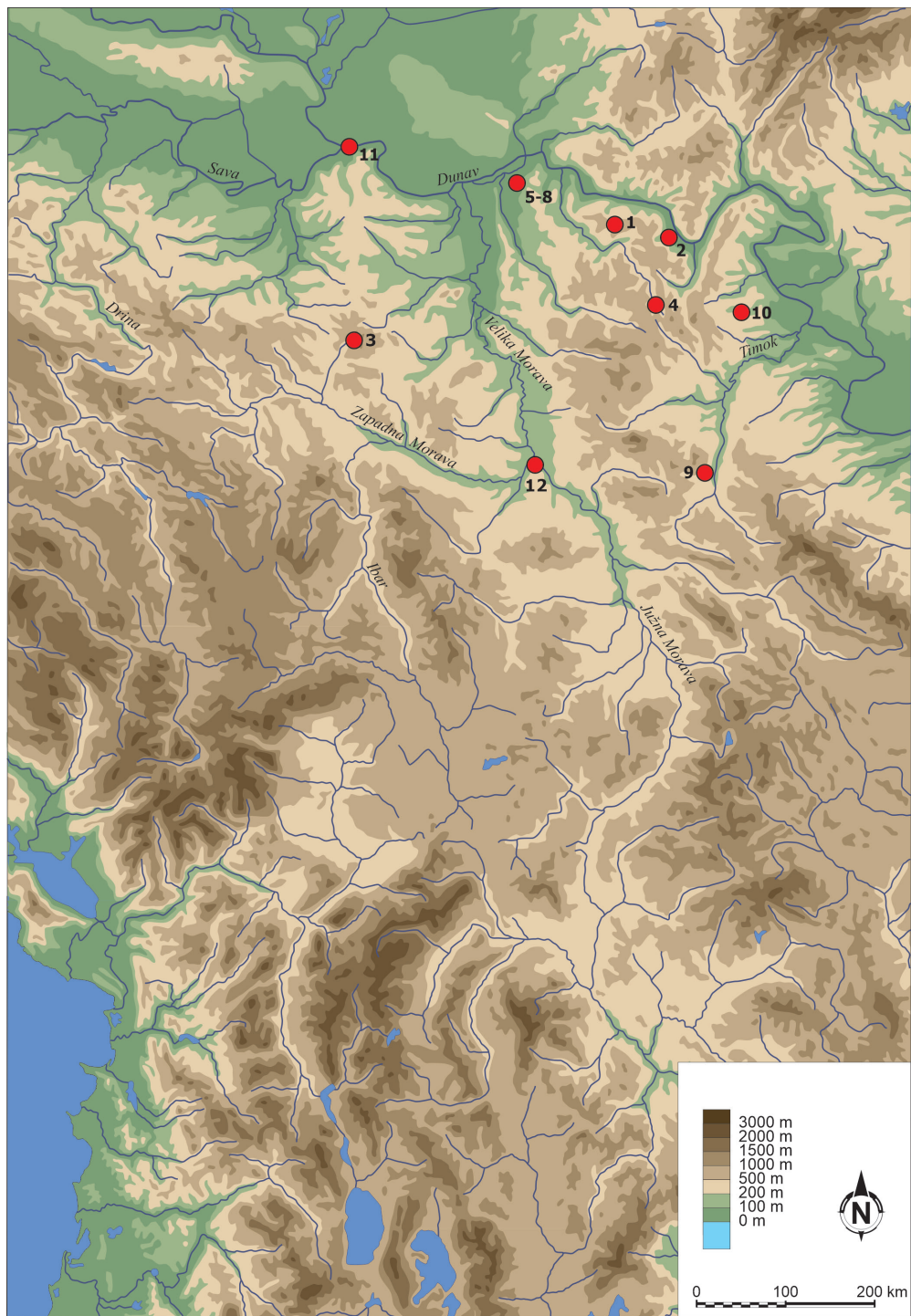
Wissenschaften, Institut für Orientalische und Europäische Archäologie (OREA) (sada: Österreichisches Archäologisches Institut, Wien);

- ***Death and Burial between the Aegean and the Balkans/ Smrt i sahrana između Egeje i Balkana***; ostale institucije koje učestvuju: Österreichische Akademie der Wissenschaften, Österreichisches Archäologisches Institut, Wien;
- ***SEADDA - Saving European Archaeology from the Digital Dark Age***, COST action br. 18128, projekat Evropske Unije, rukovodeća institucija University of York;
- ***TRAME - Tracce di memoria***, projekat iz programa Erasmus +; ostale institucije koje učestvuju: Parco Archeologico del Colosseo (Italija), Liceo Pilo Albertelli (Italija), Škola za dizajn (Srbija), Association of Cultural Heritage Managers - KÖME (Mađarska), Pécsi Hajnóczy József Kollégium (Mađarska), Çatalca Anatolian High School, Istanbul (Turska), Wydziału Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego (Poljska);
- ***Sadika za prihodnost***, projekat iz programa Erasmus+, ostale institucije koje učestvuju: Društvo za rimsko zgodovino in kulturo Ptuj (Slovenija);
- ***Roman Heritage in the Balkans***, ostale institucije koje učestvuju: Udruženje za digitalizaciju i informatizaciju kulturne baštine - Digi. ba (BIH), Udruženje za promociju italijanske kulture u Bosni i Hercegovini - Dante Alighieri (BiH), UET CENTRE (Albanija), Montenegrin Association for New Technologies - MANT (Crna Gora), Montenergy (Crna Gora);
- ***International Danube Camps***, ostale institucije koje učestvuju: International Cultural Communication (Austrija), Opština Donja Mitropolija (Bugarska), Liceul de Arte "Constantin Brailoiu" (Rumunija), Educational Centre of Youth Gifts Development Association (Ukrajina);
- ***Srpsko-francuska arheološka istraživanja u oblasti Caričinog grada***; ostale institucije: École Française de Rome; Centre National de la Recherche Scientifique, Strasbourg; Université de Strasbourg;
- ***The paleogenetics of southem Europeans, admixture, selection and transflormations***, ostale institucije: Universität Wien;
- ***HistoGenes - Integrating genetic, archaeological and historical perspectives on Eastern Central Europe, 400-900*** – ERC Synergy Grant 2019 (Beneficial scientific relations for developing new partnerships and sharing human and technical resources with the aim to promote international understanding and contribute to the pool of global knowledge); vodeća institucija: The Institute of Archaeological Sciences, Eötvös Loránd University in Budapest (Mađarska).

Arheološka iskopavanja i rekognosciranja u 2020. godini:

1. Dubočka Pećina – Kozja
2. Vlasac
3. Prljuša, Mali Šturac
4. Rekognosciranje okoline Bora i Majdanpeka
- 5–8. Viminacium (lok. Legijski logor – Severozapadni deo utvrđenja, Legijski logor –Principija, Više Grobalja, Rit)
9. Timacum Minus
10. Vrelo – Šarkamen
11. Beogradska tvrđava – Sahat kapija
12. Prospekcija donjeg toka Zapadne Morave (Varvarin i Čičevac)

Analize arheološkog materijala

Radmila Zotović, Arheološki institut, Beograd

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA O RIMSKIM KULTOVIMA NA TERITORIJI SRBIJE

U okviru rimskih kultova na teritoriji Srbije najbrojnije očuvani jesu Jupiterovi votivni spomenici.¹ Oni se pri gotovo svim urbanim sredinama javljaju u najvećem broju, bilo kao samostalni kult boga Jupitera, bilo i u kulturnim zajednicama sa drugim božanstvima ili carskim kultom. Izuzetak čini područje Viminaciuma, gde je nađeno do sada ukupno jedanaest spomenika boga Jupitera, računajući i njegove kultne zajednice, a sedamnaest spomenika carskog kulta. Spomenici kulta boga Jupitera javljaju se najčešće kao posvete Jupiteru Kapitolinskom (Iovi Optimo et Maximo).

Na području Singidunuma i okoline najbrojnije takođe su posvete Jupiteru Kapitolinskom, koje su veoma retko naglašene atributima paternus i sacrum (jedan slučaj). U kulturnim simbiozama najčešće je povezan sa carskim kultom. Jupiter je još povezan i sa Herkulom, Tera Mater i Liberom. Naročito je interesantno pomenuti da je na području Singidunuma konstatovana jedna posveta načinjena na urni. Ovo potvrđuje da je Jupiter imao veza i sa htonskim kultom. Na području rimskog Viminaciuma najbrojnije posvete bogu Jupiteru jesu posvete kao Jupiteru Kapitolinskom. No, Jupiter se još javlja i kao Conservator u jednom slučaju i kao Dolichenus u još jednom slučaju. Poslednja posveta predstavlja *interpretatio romana* lokalnog, vrhovnog božanstva. U kulturnoj zajednici javlja se kao Kapitolinska trijada sa bogovima i boginjama i carskim kultom, sa carskim kultom, i sa drugim bogovima i boginjama i domaćim Larima. Spomenik kultne simbioze Jupitera Kapitolinskog sa carskim kultom se jedino može precizno datovati i to u period Severa (Zotović 2015). Na području Naisusa konstatovana su dvadeset dva spomenika posvećena Jupiteru, od čega je četrnaest posvećeno sa-

Slika 1 – Spomenik Jupiteru, Nais.

mostalnom Jupiterovom kultu (sl. 1 i 2), šest kulturnoj simbiozi Jupitera sa carskim kultom i po jedan spomenik sa drugim božanstvima i carskim kultom i sa Junonom, Liberom i Hilarom (Zotović 2020). Osim što se javlja najčešće kao Jupiter Kapitolinski, javlja se još i u proširenim votivnim formulama, uz dodatak atributa sacrus, paternus i depulsor.

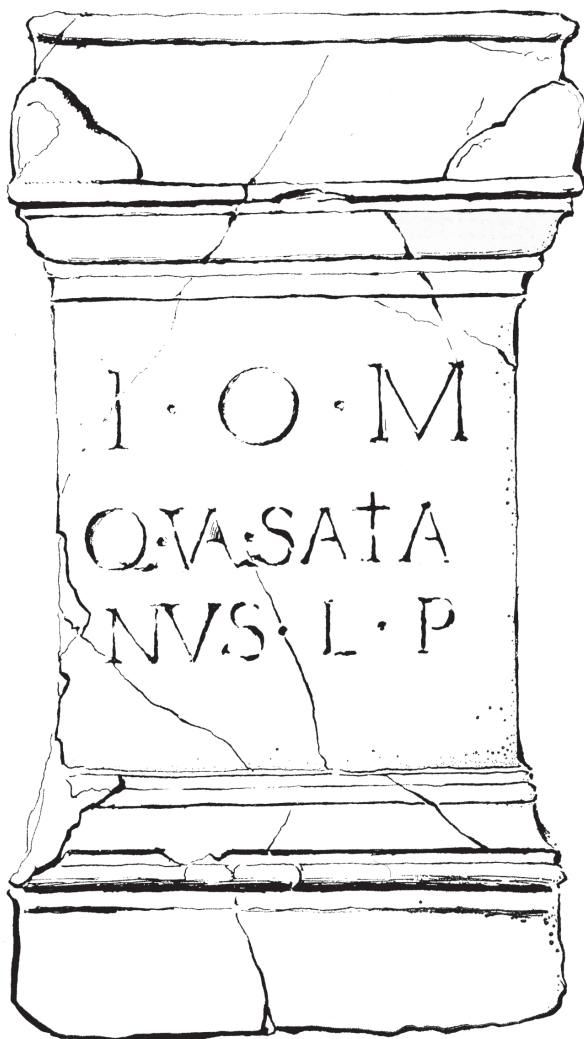
Na području Remezijane javljaju se jedino dva spomenika posvećena bogu Jupi-

Slika 2 – Spomenik Jupiteru, Nais.

teru, od čega jedan pripada Jupiterovom samostalnom kultu, a drugi kultnoj zajednici Jupitera sa drugim bogovima i boginjama, na kome se Jupiter javlja kao Jupiter Kapitolinski. On se može precizno datovati u 234. godinu. Na području Marguma, Timakum Minusa i Romulijane javljaju se po dva spomenika posvećena samostalnom kultu boga Jupitera. Svi su posvećeni Jupiteru Kapitolinskom, s tim što je na području Timakum Minusa votivna formula Jupitera Kapitolinskog proširena sa paterno, dok je na spomenicima sa područja Romulijane sa lokaliteta Rgotina ova formula je proširena atributima cortali (nepravilno!) i paterno. Jedino se spomenici sa područja Timakum Minusa, lokalitet Ravna, mogu nešto preciznije datovati u period posle 212. godine.

Situacija na području istočnog dela rimske provincije Dalmacije nešto je drugačija, u tom smislu što su atributivne formule specifične. Tako je na području Municipijuma Mal (sl.

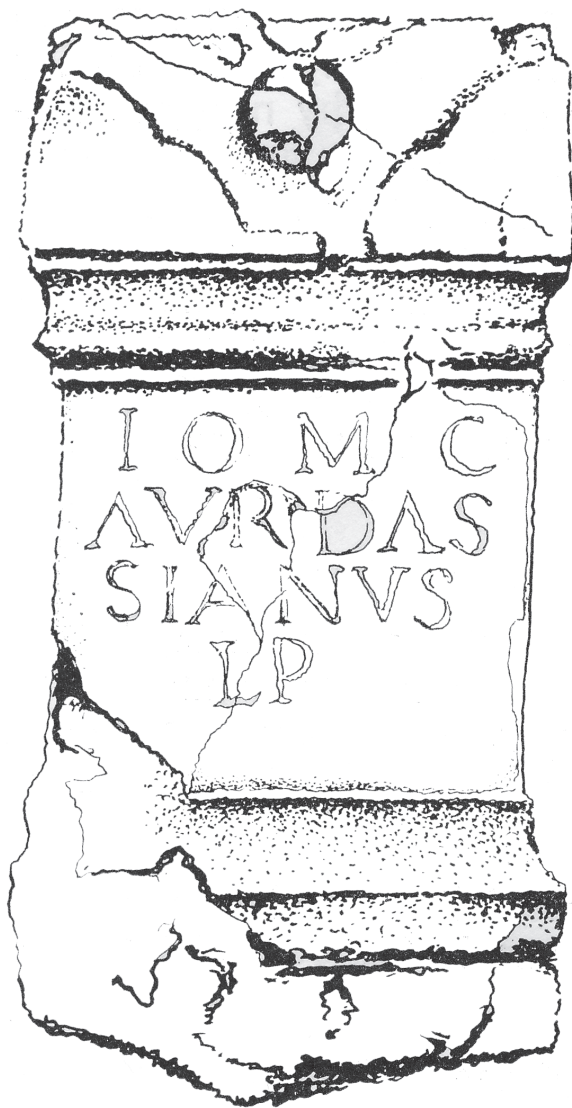

Slika 3 – Spomenik Jupiteru, municipium Malvesatium.

3 i 4) konstatovano pet spomenika od kojih je jedan posvećen Kapitolinskoj trijadi (Bajina Bašta), a četiri preostala samostalnom kultu Jupitera. Svi spomenici samostalnog kulta boga Jupitera su sa krnjom formulom Jupitera Kapitolinskog, što možda upućuje na to da je nedovoljan upliv „čisto“ rimskog kulta. Tako je na primer na spomeniku iz Prilipca Jupiter označen samo atributom fulgatori. Na ostalim spomenicima javljaju se atributi paternus, cohortalis i sacrum (Zotović 2002, 97).

Najbrojniji spomenici konstatovani su na području Vojvodine, na području Sirmijuma. Ovde je 1988. godine konstatovano svetište beneficijarnih konzulara, u kome su većinom nađeni spomenici posvećeni bogu Jupiteru, ukupno 38 (Mirković 1994). Inače su na celom području Vojvodine konstatovana pedeset i dva spomenika samostalnog kulta boga Jupitera. Od tog broja većina ih je u Sremskoj Mitrovici, ali su nađeni i spomenici na lokacijama Ruma, Slankamen, Gornolava, Banoštor i Putinci (Mirković 1971; Dušanić 1995). Od spomenika pronađenih u svetištu beneficijarnih konzulara većina spomenika beleži atributivnu formulu Jupitera Kapitolinskog, koja je samo u šest slučajeva proširena atributima sacrus, paternus i Dolichenus. Interesantno je pomenuti da je pronađen i spomenik na kome je i sa zadnje

strane uklesano IOM. Od spomenika koji se mogu precizno datovati izdvaja se šest spomenika sa datovanjima u 157., 187., 191., 223. i 230. godinu. Od Jupiterovih kulturnih zajednica najbrojnije su kultne zajednice sa genijem, i to sa genijem imperatora, pa zatim genija mesta. Javlja se još po jedna kulturna zajednica Jupitera sa genijem kolonije Sirmiuma, genijem kolonije i genijem gradskog veća. Kapitolinska trijada se javlja na dva spomenika, u oba slučaja

Slika 4 – Spomenik Jupiteru, municipium Malvesatium.

Sudeći po spomenicima iz Viminaciuma, dedikanti su uglavnom bili pripadnici višeg društvenog staleža.

Odmah iza kulta boga Jupitera i carskog kulta po učestalosti nalaza javljaju se votivni spomenici boga Mitre. Iako je Mitra izvorno orijentalno božanstvo, po tome kako i koliko je bio

sa drugim bogovima i boginjama, od kojih se jedan može precizno datovati u 23. 08. 185, a drugi u period od 164 – 166. godine.

Svi spomenici Jupiterovog kulta, koji nisu posebno datovani, mogu se datovati u širi hronološki period od sredine 2. do kraja 3. veka.

Na drugom mestu po brojnosti jesu spomenici posvećeni carskom kultu. Sam car je smatran sinom boga Apolona, pa nije čudno što mu je posvećen toliki broj spomenika. Spomenici carskog kulta najčešće počinju formulom pro saluti Augusti, a zatim i in honorem. U kulturnim zalednicama carski kult se uvek javlja na drugom, odnosno poslednjem mestu. Najbrojnije posvete samostalnom kultu cara, odnosno careva, jesu sa područja Viminaciuma (17), zatim Dardanije (5), Timakum Minusa (3), dok je u Naisu konstatovan samo jedan spomenik.

Na području Viminaciuma javljaju se u periodu od Trajana do Dioklecijana, a najčešće su posvete Marku Aureliju i Septimiju Severu. Na području Dardanije konstatovani su spomenici od početka 3. do sredine 3. veka, dok su na području Ravne sva tri spomenika posvećena Septimiju Severu, kao i spomenik iz Naisa. Osim toga, na dva spomenika iz Viminaciuma posveta se odnosi na Juliju Mameu, a na jednom spomeniku iz Dardanije na Juliju Domnu. Sa teritorije Vojvodine poznat je do sada samo jedan spomenik posvećen carskom kultu, i to caru Gordijanu.

prihvaćen i raširen u Rimskom carstvu, može se ubrojati u rimski kult. Spomenici kulta boga Mitre javljaju se u dva vida: kao votivni reljefi i kao votivne are. Votivni reljefi koji su do sada konstatovani izrađeni su uvek od mermera. Nalazi su načinjeni na području Singidunuma (Beograd), Viminaciuma (Smederevo, Drmno, Čair, Kostolac), Dardanije (Ražanj) i Romulijane (Gamzigrad). Votivne are su konstatovane na području Singidunuma (Guberevac), Viminaciuma (Smederevo, Kostolac, Sopot), Naisa (Mokra, Osmakovo), Timakum Minusa (Ravna) i municipiuma Malvesatiuma (Ježevica i Bioska) (Zotović 2002, 98). U punoj konsekrativnoj formuli javlja se na votivnim reljefima iz Čaira (Deo Soli Invicto Mithrae) i Kostolca (Mithrae Soli Invicto). Na votivnim arama se uglavnom nalaze pojednostavljene votivne formule: Stojnik (Deo Mithrae), Ravna (Invicto deo), Ježevica i Bioska (Invicto Mithrae), Mokra (Soli) i Osmakovo (Soli Invicto). Mitra se u dva slučaja javlja u kultnoj simbiozi sa carskim kultom. Jedan spomenik je nađen u Stojniku i pripada periodu Severa, dok je drugi nađen u Ravni i može se datovati u period od 161. do 169. godine. Sa područja Vojvodine potiču dva slučajna nalaza votivnih spomenika, iz Iloka i Petrovaradina. Na spomeniku iz Iloka Mitra se označava kao Deo Soli Invicto, a na onom iz Petrovaradina kao Soli Invicto Mithrae.

Što se tiče kulta boga Herkula, votivni spomenici (are) nađeni su sporadično, ali je bio mnogo više poštovan nego što nalazi govore. To se može zaključiti na osnovu nalaza votivne are iz Singidunuma koja potvrđuje postojanje hrama posvećenog Jupiteru i Herkulu. Bog Herkul se na nalazima javlja u svom samostalnom kultu, osim na jednom spomeniku iz Singidunuma koji je posvećen kultnoj zajednici Jupiter – Herkul. Najveći broj nalaza spomenika posvećenih kultu boga Herkula načinjen je na području Viminaciuma (4), pa zatim Dardanije (3) i Municipiuma S (2) (Zotović 2002, 99), dok je na području Timakum Minusa konstatovan samo jedan spomenik na lokalitetu Ravna. Na Viminaciumu se javlja na jednom spomeniku bez atributa, dok se na ostalim spomenicima javlja sa atributima victor ili Augustus. Na području Dardanije situacija je obrnuta. Sa atributom invictus javlja se na spomeniku iz Gazdara, dok su ostali spomenici bez atributa. Na području Municipiuma S na oba spomenika se javlja sa atributima. Na jednom je Herkul označen kao Augustus, a na drugom kao Augustus i sacrus. U Vojvodini je pronađen jedan spomenik Herkula, i to bez atributa

Odmah iza kulta boga Herkula po zastupljenosti spomenika dolazi kult boginje Dijane. Dijanin kult je konstatovan na sedam votivnih ara na teritoriji centralne Srbije, od kojih šest pripada samostalnom kultu boginje, a jedan kultnoj zajednici Dijana – Silvan – Apolon sa lokaliteta Kalište (Viminacium). Svi spomenici se mogu datovati u širi hronološki period od sredine 2. do kraja 3. veka.

Veza Dijane i Apolona je jasna po liniji bratsko – sestrinskog odnosa, dok se veza sa Silvanom možda može zasnivati sa jedne strane za sreću koju Dijana deli, a sa druge strane za zaštitu, pa samim tim i sreću koju Silvan pruža na putu, naročito kroz mračne i neprohodne šume. Da je za sreću zaslužna i u životu jednog rimskog viteza govori i votivni spomenik

DEABVSSILV
ESTRIS·ACIL
LEV·SEX·V
OTOL·POS·

*Deabus silv|estris (!) Achil|leus ex v|oto l(ibens)
pos(uit).*

Slika 5 – Spomenik Silvanu.

Slika 6 – Spomenik Silvanu.

iz Kolovrata, na kome se Dijana naziva još i boginjom devstvenicom sa Dela (dea virago delia) (Zotović 2018, 355). U dva slučaja se označava kao Augusta, dok na tri votivne are iz Ravne nema uz ime atributivne oznake. Da je na području Timakum Minusa Dijana bila izuzetno poštovana govore dva od tri pronađena spomenika iz Ravne. Na jednom se pominje podizanje njenog hrama, a na drugom obnova istoga. Terminus ante quem za prvi spomenik je 212. godina, a drugi se može datovati u sredinu 2. veka (Zotović 2018, 352, 354). Na teritoriji Vojvodine samo se na spomeniku iz Iloka pominje boginja Dijana kao Diana sacra.

Među kultove poštovaneu manjoj meri, bar prema dosadašnjim nalazima, mogu se ubrojati kultovi bogova Silvana i Marsa, kao i kult boga Neptuna.

Na teritoriji centralne Srbije konstatovano je do sada pet votivnih spomenika boga Silvana (sl. 5 i 6), od kojih dva spomenika pripadaju votivnim reljefima (Užice – nepoznato mesto nalaza i Prijepolje) (Zotović 1994). Na oba votivna reljefa Silvan je predstavljen kao Ageopan. Preostalih pet spomenika su votivne are, sa područja Singidunuma (Guberevac i Beograd) (Zotović 2018a, 417 – 420) i Viminaciuma (Čair, Kalište i Smederevo) (Zotović 2018b, 461 – 463). Na spomeniku iz Guberevca Silvan je označen kao Augusto i conservatori (Carski i čuvar), a većinom je

označen kao domesticus (domaći), i to na spomenicima iz Kališta i Smedereva. Samo je na spomeniku iz Čaira označen atributom silvestris (šumski). I na dva spomenika iz Sremske Mitrovice (ukupno je konstatovano šest votivnih spomenika boga Silvana u Vojvodini) označen je kao domesticus, a na jednom, takođe iz Sremske Mitrovice kao belator (ratnički) i sacrum (sveti). Jedan spomenik pronađen je na području Basijane, lokalitet Dobrinci, gde se Silvan

pominje kao sveti. Na dva spomenika iz Sremske Mitrovice konstatovane su Silvanove kultne simbioze. Na jednom je Silvan u kultnoj zajednici sa Jupiterom i carskim kultom, a na drugom sa Jupiterom – Liberom i genijem Sirmiuma. Prvi od njih se prema konzulskom paru može precizno datovati u 199. godinu.

Kult boga Marsa konstatovan je sa devet votivnih ara, od kojih su po četiri nađene u Ravni i Sremskoj Mitrovici, a jedan na Viminaciumu, lokalitet Kalište. Od tog broja samo su dve posvete iz Ravni kultne zajednice Marsa i carskog kulta, i to iz perioda Severa i Antonina. Na njima je Mars označen atributom equitum (konjanički), dok se u samostalnom kultu na votivnim arama iz Ravni navodi kao campestri (poljski, ratnički), i bez atributa. Na votivnom spomeniku iz Kališta označen je atributom sacrum, a na dva spomenika iz Sremske Mitrovice kao Augusto i sacrum.

Bog Neptun je bio izuzetno poštovan na području Viminaciuma. Na teritoriji centralne Srbije su jedino i očuvana dva spomenika kulta boga Neptuna iz Viminaciuma, a na području Vojvodine dva spomenika iz Sremske Mitrovice. Jedan od spomenika iz Viminaciuma, posvećen Neptunu i Majci bogova govori o obnovi Neptunovog hrama. Drugi spomenik iz Viminaciuma pripad kultnoj simbiozi Neptuna i carskog kulta i može se datovati u period Dioklecijana (Zotović 2017). Dva votivna spomenika iz Sremske Mitrovice pripadaju samostalnom kultu boga Neptuna, i na njima je Neptun označen kao Augustus i sacrum, i samo svojim imenom, bez atributa.

Liber u svom samostalnom kultu konstatovan je samo na jednom spomeniku iz Smedereva (Pater Augustus) i jednom iz Pustog Šilova (Dardanija) (deo sancto laeto Libero patri). Sa područja istočnog dela provincije Dalmacije, na području Municipiuma S i Municipiuma Mal konstatovano je šest votivnih ara boga Libera, od čega jedna sa podrčja Municipiuma S (patro i sacrum), a pet sa područja Municipiuma Mal (Zotović 2002, 98). Na području Municipiuma Mal su konstatovani spomenici u Užicu, Biosci i Vrutcima, na kojima Liber stoji sa oznakom C (što se razrešava kao Capitolino). Iz Niša kultnu zajednicu Libera i njegovog ženskog pagedra Libere potvrđuje jedan spomenik, dok sa područja Singidunuma nalaze se kultne zajednice sa Jupiterom, Junonom i Hilarom (?), kao i kultne zajednice sa Jupiterom i Tera Mater. Na teritoriji Vojvodine pronađena su do sada dva spomenika u Sremskoj Mitrovici, od kojih jedan pripada samostalnom kultu boga Libera (pater i sacrum), a drugi kultnoj zajednici Libera i Libere (Augustus i Augusta).

Prema dosadašnjim nalazima u manje zastupljene kultove spadaju kultovi Cerere, Fortune i Domnusa i Domne.

Domnus i Domna su zastupljeni sa tri spomenika, dva sa područja centralne Srbije, jedan iz Viminaciuma (Smederevo) i jednim iz Naisa, gde se Domnus i Domna javljaju u kultnoj simbiozi sa Bonus Eventusom, a na kome je Libera označena kao Regina. Domnus je

na spomeniku iz Sremske Mitrovice označen kao sveti (sacrum) i nalazi se u kulturnoj simbiozi sa Domnom.

Fortuna i Cerera su do sada nađene sa po dva spomenika na teritoriji Srbije. Fortuna je nađena na spomeniku iz Naisa u kulturnoj simbiozi sa carskim kultom i može se, prema konzulskom paru, datovati precizno u 221. godinu. Na spomeniku iz Sremske Mitrovice Fortuna je takođe bez atributa kao i na spomeniku iz Naisa. Cererin kult je konstatovan sa dva spomenika iz Viminaciuma, iz Smedereva, na kojima je Cerera označena kao Augusta i Conservatorica.

Sa po jednim votivnim spomenikom konstatovani su kultovi bogu Somnusu (Banoštor) i velikim (maior) bogovima (Novi Banovci).

Takođe su i dobri dusi Lari konstatovani samo jednim votivnim spomenikom sa lokaliteta Čair, na kome se nalaze u kulturnoj simbiozi sa Jupiterom i drugim bogovima i boginjama.

Geniji, božanska bića, koja su srodna Larima, pominju se na četiri spomenika. Na tri votivne are sa područja Viminaciuma, i jednoj epistilnoj gredi iz Bajine Bašte. Na epistilnoj gredi se navodi kao genije civitasa Elijuma (period Hadrijana) (Zotović 2002, 58). U samostalnom kultu, na spomeniku nađenom u Viminaciumu pominje se genije bez atributa, dok na dva spomenika iz Smedereva i Viminaciuma, genija nalazimo u kulturnoj simbiozi sa carskim kultom. Na jednom spomeniku je označen kao genije IV Flavie felicis i može se datovati u period Dioklecijana i Maksimijana. Na drugom spomeniku, iz Viminaciuma, genije je genije mera i legije VII Klaudije. Ovaj spomenik se može precizno datovati u 252. godinu.

Bibliografija:

Dušanić 1995 – M. Dušanić, Stanovništvo fruškogorske oblasti prema epigrafskim izvorima, *Fruška Gora u antičko doba*, Novi Sad 1995.

Imamović 1977 – E. Imamović, *Antički kultni i votivni spomenici na području BiH*, Sarajevo 1977.

Mirković 1971 – M. Mirković, Sirmium – its History from I century A.D. to 582 A. D., *Sirmium 1*, Beograd 1971.

Mirković 1994 – M. Mirković, Beneficarii consularis in Sirmium, *Chiron 24*, 1994.

Срејовић, Цермановић-Кузмановић 1979 – Д. Срејовић, А. Цермановић-Кузмановић, *Речник грчке и римске митологије*, Београд 1979.

Замуровић 1936 – А. Замуровић, *Митолошки речник*, Нови Сад 1936.

Зотовић 1968 – Љ. Зотовић, Историјски услови развоја оријенталних култова у римским провинцијама на територији Југославије, *Старинар XIX*, Београд 1968.

Zotović 1994 – Lj. Zotović, A Relief of Silvan and some Aspects of His Cult, *Starinar XLIII–XLIV*, Beograd 1994.

Arheologija u Srbiji. Projekti Arheološkog instituta u 2020. godini

Zotović 2002 – Lj. Zotović, *Populatin and Economy of the Eastern Part of the Roman Province of Dalmatia*, Oxford 2002.

Zotović 2015 – Lj. Zotović, Jupiter's Cult at the Territora of Viminacium, *Archaeology and Science 11*, Beograd 2015.

Zotović 2017 – Lj. Zotović, Neptunov kult na području Viminaciума, *Zagrlata u istoriji srpskog naroda*, Veliki Šiljegovac 2017, 7–10.

Zotović 2018 – Lj. Zotović, Temple of Diana in Timacum Minus and Some Aspects of Cult of Diana in Territory of Serbia, *Chines Business Review 17*, New York 2018.

Zotović 2018a – Lj. Zotović, Cult of Silvanus in Singidunum area, *Arheovest VI/1*, Szeged 2018.

Zotović 2018b – Lj. Zotović, Silvanov kult na području Viminaciума, *Nauka i praksa poslovnih studija*, Banja Luka 2018.

Zotović 2020 – Lj. Zotović, The Cult of Jupiter in the Naissus Area, *Illyricum Romanum, Studiola in Honorem Miloje Vasić*, Belgrade 2020.

Напомене:

¹ O specifikacijama boga Jupitera i svih ostalih božanstava vidi Замуровић 1936; Срејовић, Цермановић-Кузмановић 1979.

² Detaljno o Mitrinom kultu Zotović 1968.

³ Neki autori ga svrstavaju u orijentalno božanstvo, vidi Imamović 1977, 277.

Arheologija u Srbiji. Projekti Arheološkog instituta u 2020. godini

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

902/904:061.6(497.11)"2020"(082)(0.034.2)
902.2(497.11)"2020"(082)(0.034.2)

ARHEOLOGIJA u Srbiji [Elektronski izvor] : projekti Arheološkog instituta u 2020. godini / urednici Selena Vitezović, Đurđa Obradović, Milica Radišić.
- Elektronsko izd. - Beograd : Arheološki institut, 2023 (Beograd : Arheološki institut). - 1 elektronski optički disk (CD-ROM) ; 12 cm

Systemski zahtevi: Nisu navedeni. - Nasl. sa naslovne strane dokumenta. - Tiraž 50.
- Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija uz svaki rad.

ISBN 978-86-6439-086-6

- a) Археолошки институт (Београд) - Истраживања - 2020 - Зборници
- b) Археолошка истраживања - Србија - 2020 - Зборници

COBISS.SR-ID 127853321